

METHODOLOGY OF TEACHING CHESS

Jacek GAJEWSKI

Student on Academy of Physical Education in Katowice

Key words:

- chess,
- didactics,
- detailed didactics,
- sport

Abstract:

The following article presents defined concepts such as pedagogy, detailed didactics and methodology. Then it contains the description of handbooks for learning how to play chess starting with Jan Kochanowski, Jan Ostroga, the authors of the nineteenth century, the interwar period and the PRL, and ending with the modern programs used in integrated teaching. The article contains detailed information concerning practical methodology of teaching how to play chess with the focus of education of children including teenagers and adults. It also quotes the recommendation of the European Parliament to the governments of the member states for the introduction of the game of chess at schools. At the end of the considerations it is shown the demand for creating a scientific description of practical methodology of chess that includes the most important rule in this game that is the connection of theory and practice and other ones such as orderliness, demonstrativeness, independence, effectiveness, difficulty grading and the methods basing on words and visual inspection.

Other subjects like mathematics, history, swimming or gymnastics and sport disciplines were well described by scientists years ago but chess for the respect of their history and positive educational impact deserve for a guide for teachers and instructors, how to teach the royal game.

The term *didactics* derives from the Greek and the word *didaktikos*, which is translated as instructive and *didaktika* meaning to teach [Kupisiewicz 1995, s. 10]. Today's world owes the definition of *didactics* to German literature of the early 17th century, the forerunners of this discipline were Krzysztof Helwig i Joachim Jung. As a result of their profound analysis of the activity of a linguist and education officer Wolfgang Radke, they published "*Krótkie sprawozdanie z dydaktyki, czyli sztuki nauczania Ratychiusza*" [Kupisiewicz 2000, s. 15]. Jan Amos Komeński, the author of „*Wielka dydaktyka*” consideris didactics as a universal art of teaching everybody everything [Żegnałek 2005, s. 11].

The beginning of the nineteenth century has brought a theoretical study of didactics fundamentals performed by Jan Fryderyk Herbart. The German pedagogue and philosopher who considered *didactics* as the theory for education teaching [Kupisiewicz 1995, s. 11]. Soon after that at the turn of the of the twentieth century an American John Dewey recognized *didactics* as the theory of learning [Kupisiewicz 2000, s. 16].

Modern understanding of *didactics* combines various meanings that suggest treating it as the science of teaching and learning [Pólturzyński 2005, s. 13]. It covers all the subjects and levels of school education (including out of school). The broader concept of general didactics ought to be understood as a sum of all detailed didactics dealing with one subject or a particular education level i.e. high school didactics or infant teaching. These are so called *teaching methods* of individual subjects such as Polish language, history etc.

All teaching methods are closely linked with general didactics forming a theoretical fundamentals for all of them and based on the outcomes of the research carried out by the representatives of detailed didactics [Żegnalek 2005, s. 22–23].

Methodology, therefore, in the most general sense answers the question: HOW to accomplish a specific task.

Teaching methodology is a branch of *detailed didactics*; its domain is searching effective ways of teaching of an individual subject or selected contents. Analysis of objectives, contents, methods and organizational forms of education is the starting point for the practice of teaching in this area, mostly in the context of school education. Not claiming specific research aspirations, which are usual characteristics of subject didactics, teaching methodology focuses on finding ways of rational actions. The essence of them is thorough analysis of subject contents.

Encyclopedic sources define the subject of methodology in a very similar manner to abovementioned examples. However, there can be seen certain typological differences [Pilch red. 2004, s. 250–251]. There is also a practical aspect implemented by the analysis of goals, content, organizational methods and ways of teaching.

Overall objective is equivalent to the efficiency of teaching process.. In accordance with its meaning “teaching methodology” constitutes a set of rules, definitions and instructions. It is assumed that compliance with them enables more economic and efficient achievement of assumed objectives. The branch is treated the same as detailed didactics or as a section of didactics dealing with searching for the effective ways of teaching.

For the reason that one cannot consider the issue of teaching apart from the process of “learning” teaching methodology” takes into account such terms as:

- objectives of teaching and learning
- contents of teaching and learning
- rules of teaching, understood as norms of effective educational activity
- methods of teaching and learning
- organizational conditions of teaching-learning process
- ways of teaching and learning

Every stage of education, starting from infant teaching, also the education within the sphere of certain subjects derives from general and detailed methodology.

As its name suggests general methodology operates in the areas of the most generality in elementary teaching as well as in further stages of education. It analyses the content, objectives and methods of teaching (i.e. chemistry, history) within the whole education course.

In reference to school education detailed methods aim to teach a given subject successfully in a certain form. For instance they may embrace teaching geography in an elementary school or teaching this subject on the highest stage in the same class. Detailed methods are characterized by a narrow extend and functional multiplicity.

POLISH HANDBOOKS AND PROGRAMS TO LEARN THE GAME OF CHESS

One of the first works undertaking the theme of chess in Polish literature is a poem written by Jan Kochanowski [Litmanowicz W., Giżycki J. 1986, s. 440]. “Szachy”. It was probably written in the years 1555-1562. The poet acted as an educator and promoter of chess. This is due to the fact that he taught the movements and names of the chess pieces. Moreover, he described the rules of the game [Litmanowicz W., Giżycki J. 1987, s. 1184].

The first Polish chess handbook is a treatise written in the years 1602-1610 by the senator, governor and a castellan of Poznań, Jan Ostroga. It was entitled „*Nauka o szachach, obszernie w polskim języku przelożona z ksiąg Damiana Portugalczyka z uwagami Rui Lopeza, Hiszpana...*”. The manuscript was a part of the volume containing other manuscripts such as farm calendar and agricultural work [Giżycki J. 1986, s. 38–39]. This document has not sur-

vived to this day because was stored and than burned in Karasinski Library in Warsaw set on fire by the Nazis in 1944 after the collapse of the Warsaw Uprising [Giżycki J., 1984, s. 39].

By the account given by Marian Wróbel we know that before the World War II there were made 10 copies of the manuscript. In spite of hiding them in different parts of the capital and country, probably none of them survived [Giżycki J., s. 39]. Our current knowledge about the first chess handbook we can only draw from the secondary sources. The example of this is the article in “Chess World” nr 7 from 1929 by Mieczysław Giergielewicz entitled “*Polski podręcznik gry szachowej z XVII*” [Litmanowicz W., Giżycki J. 1987, s. 850]. Although Jan Ostróg based on the works of foreign authors, he also took into account his own thoughts. He introduced authorial examples and sentences and what should not be forgotten, he was a forerunner of chess notation, later called an algebraic notation [Litmanowicz W., Giżycki J. 1987, s. 850–851]. The treatise „*Nauka o szachach, obszernie w polskim języku przełożona z ksiąg Damiana Portugalczyka z uwagami Rui Lopeza, Hiszpana...*” consisted of four parts preceded by an introduction and 110 diagrams. The first part was devoted to chess terminology and the ways of setting up the chessboard and movements of certain pieces, the second part included the rules of the game, the third the analysis of openings and the forth chess tasks [Litmanowicz W., Giżycki J. 1987, s. 850].

Jan Nepomucen Kazimierz Krupski in 1835 published in Warsaw a Polish-language book for learning the rules of chess entitled *Strategia szachowa, czyli praktyczny sposób doskonalenia się w grze w szachy*. A Lear later the title page was changed and appeared a supplement from the same composition. Extended and corrected second edition was released in 1884. The book contains tips how to teach the game children and teenagers. Simultaneously, the book directs attention to psychological and educational value of the game. Through the analysis of the endgames, basic and complex mates he explains as he called it “the grammar of chess”. He prefers the need for rational and effective chess thinking, which is a foundation of his own method not borrowed from foreign authors [Giżycki J. 1984, s. 42].

After Poland regained the independence in the interwar period the enthusiasts of “64 squares” had the opportunity to familiarize with two book entries: *Popularny wykład gry w szachy* [Klecki L. 1926] and *Podręcznik gry szachowej dla początkujących* [Zaleski M. 1932]. Both of them described the chessboard, chess pieces, movements, explanation of terms such as check, mate, stalemate, the importance and value of chess pieces and chess notation.

In 1950 in libraries appeared the book written by Tadeusz Czarnecki “*Nauka gry w szachy*” [Czarnecki T. 1950]. According to Andrzej Filipowicz [Filipowicz A. 2007, s. 154], the same author was a master of chess composition (1995), the Master of Poland in threemovers and an international referee in this field. In later years he wrote a few books for beginners i.e. “*ABC szachisty*” [Czarnecki T. 1967]. These books are for amateur and beginner chess players who want to learn how to play, containing descriptions of the game, ways of chess notation, movements of chess pieces and the purpose of the game. They were intended to be tutorials aiming to make the royal game easier to learn for people not knowing the game at all such as children who need help of a teacher – lecturer.

Archmaster Jurij Lwowicz Awerbach and sport chess champion Michał Abramowicz Bejlin in their book titled *Wyprawa do krainy szachów* [Awerbach J.L., Bejlin M.A. 1987] invite children to the discovery of chess kingdom full of adventurous voyages. In a fairy tale way and using diagrams they present how to set up the chessboard, the movements, capturing of pieces and pawns. To foster the consolidation of knowledge there are tasks and exercises created for every issue.

The list of Polish chess handbooks is broad, we may also mention *Gramy w szachy* [Plater K. 1954], *Dzieci grają w szachy* [Maier-Puschi K.], *Szachy. Podręcznik dla młodzieży* [Litmanowicz M. 1987] and many others basing on the collection of rules included in *FIDE handbooks* developed and approved by the International Chess Federation FIDE (Federation

Internationale des Echecs). It also applies to handbooks issued by Polish Chess Federation [Filipowicz A. red. 2002].

To accomplish the presentation of books for ones who start their adventure with chess it is worth mentioning, Magdalena Zielińska, the author of a three part book *Grajmy w szachy*. It is written for children aged 5-7 to be used in kindergardens, clubs an home. Children in a voyage across “Chessland” are accompanied by a squire named Dobrosulek.

In the first part he familiarizes young learners with the movements, rules, teaches mating patterns and explains how to attack and defend. All of this is supported by spacious diagrams, exercises, coloring pages, crosswords, poems and proverbs, which attract attention, are not dull or daunting [Zielińska M. 2010]. Not only the second part consolidates the information and skills from the first part but also introduces the question of rational planning and movements on the board [Zielińska M. 2011]. The third part instructs how avoid making mistakes and how to take advantage of an opponent’s ones. It also answers the question what the chess clock is, how to use it and behave in a chess tournament [Zielińska M. 2012].

On a Polish publishing market there appeared a few handbooks and programmes for chess instructors. Already mentioned in this article Tadeusz Czarnecki in 1953 created *Podręcznik instruktora szachowego* [Czarnecki T. 1953]. In spite of its title, it is difficult to find methodical guidelines and practical hints to conduct classes. Instead of that one can learn about the course , purpose of the game, movements of pieces, terms like : check, mate, chess notation and chess piece relative value. Tadeusz Czarnecki also presented general the rules of a game in the opening and chess tasks, fighting for central control, pawn and tower endings.

In 1980 The Ministry of Education and The Department of Physical Culture commissioned Bogdan Kusiński [Kusiński B. 1980] to create *Program for sport classes with the specialty of chess* . It was positively judged by Polish Chess Federation and introduced for school use in 1981. it was designed for first three years of elementary school in sport classes with the specialty of chess. Chess classes constituted the first step to become a chess champion. Those students were assumed to take part in school chess competitions and events organized by School Sport Association and Polish Chess Federation. It was also believed that by taking part in classifying tournaments after 3 years of education about 10 % of students would obtain IV chess category and about 30% would get V category. The program showed the principles for creating chess classes, selection of candidates, handbooks, chess literature and the resource base. Each year included all the topics and scheduled time for their implementation.

It is worth mentioning that unlike many books of this kind this program contained methodical guidelines. This is for the first time we have seen a real handbook not only for chess instructors but how to teach the game as well.

Waldemar Gałazewski and Andrzej Modzelan tempted to write *Programu nauki gry w szachy w nauczaniu zintegrowanym* [Gałazewski W., Modzelan A. 2011] intended mostly for children of classes I-III elementary school in a three year cycle. The chess teachers in an innovative and precursory manner chose the methods of work in a close connection with four ways of education created by an excellent pedagogue and professor Wincenty Okoń. These methods also find their use in beginner classes:

- a) assimilation- expository methods- information, description of subjects, phenomena, situations, giving role models of behavior;
- b) discovery – searching methods – solving practical and on elementary level also theoretical problems by students, discussion, inspiring independent thinking;
- c) experiencing – digital methods – situations giving students emotional experiences enabling them to draw certain conclusions;
- d) action – practical methods – connecting the cognition and information with a practical activity

The authors of the program drew the attention to the indispensability of combining theoretical and practical content. They divide a lesson into two parts and devote 15-20 minutes to the introduction of new material. The rest of the time is spent on practical exercises and playing with peers. The goal set by Waldemar Gałażewski and Andrzej Modzelan is not to train the biggest possible number of children and give them a firm base before future trainings in a club, but to train masters in a very short time.

To sum up, it has to be concluded that Polish literature and programs constitute a significant collection of handbooks used in learning to play chess. Chess books are commonly available in on line bookshops, second-hand bookshops, on street tables or chess corners during tournaments. Among the apparent wealth it is extremely difficult or even impossible to find valuable handbooks for instructors and trainers educating how to teach the game. Every popular sport discipline – undoubtedly chess (the author proved this in the article *Szachy z perspektywy definicji sportu* [Gajewski J. 2012, pp. 6–10] and during an international chess conference in Sandomierz in 2012, *The cultural role of chess over the centuries*) has its elaborate and written methodology i.e. the methodology of gymnastics, swimming etc. Also sciences and humanities provide models how to teach i.e. the methodology of mathematics, history etc. To recapitulate, the author in this part of the article clearly states that we still lack scientific work on the methodology of teaching the game of chess.

TEACHING TO PLAY CHESS – PRACTICAL METHODOLOGY

In our country there are chess lessons at schools, sports clubs, youth clubs, students' sports clubs and in clubrooms. The most common teaching aids are: a big magnetic demonstrative board, 10 pieces of Staunton chess with wooden or card boards, 10 chess clocks, forms to note the games and a laptop with programs to teach how to play chess. Usually the teachers start the first meeting with telling the story. In Polish language, they usually say: once upon a time there was a white, lonely king (we put it on e1 square of the chessboard). Nobody wants to be alone, so when the king met the white hetman (queen) asked him to stand next to him on d1 square. They did not want to go on foot so they bought two horses (knights) and put them into the stables (b1 and g1 squares). In order to communicate and send letters fast they invited two fast runners (bishops – squares c1 and f1). Every castle needs big towers (rooks) in the corners (squares a1 and h1). The king did not have any pageboys who would go to fight for him during the war, so he invited eight shepherd boys. He called them pawns (we put them in the second rank from a2 to h2 squares).

Usually there are two kingdoms. When the white soldiers stood on their positions they looked at the opposite side of the chessboard and realised that there were the black soldiers standing symmetrically in the same way, ready to fight. The position of the pieces shows the diagram 1.

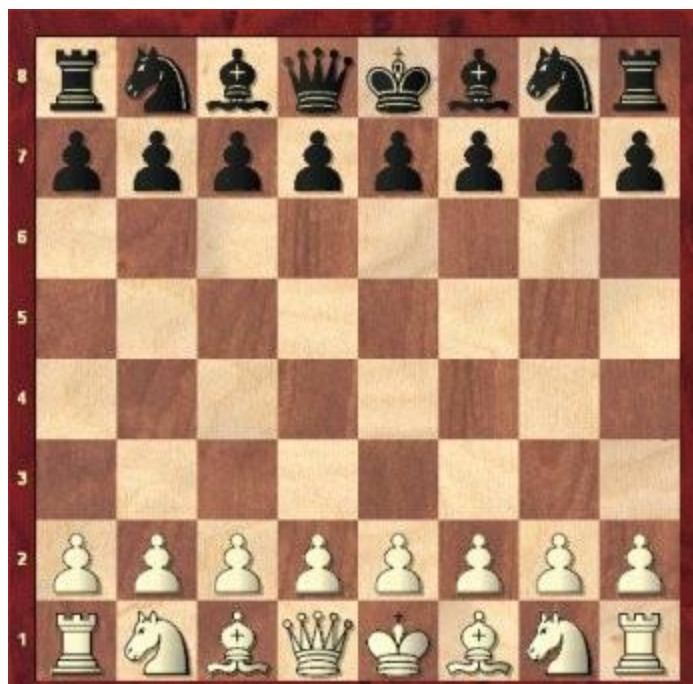

Diagram 1

The next lesson starts with repeating the pieces' names, their positions on the board and the squares' names. We call it the secondary summing – up (the original summing – up takes place at the end of the lesson). If the material is well – known we can start teaching the moves and captures. The pawn is the first. The pawns move one square forward (in the straight line). The exception is the first move of the pawn – it can move two squares forward (diagram 2).

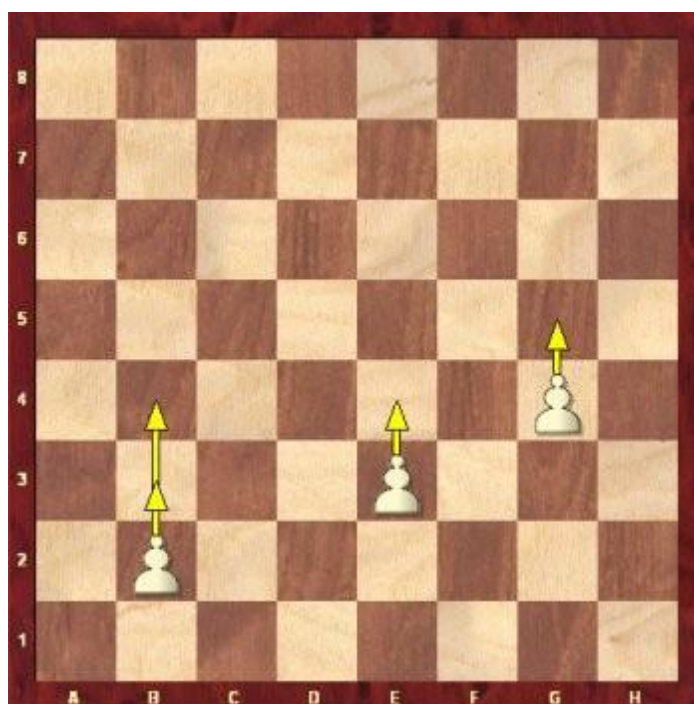

Diagram 2

A pawn captures diagonally, one square forward and to the left or right. (diagram 3).

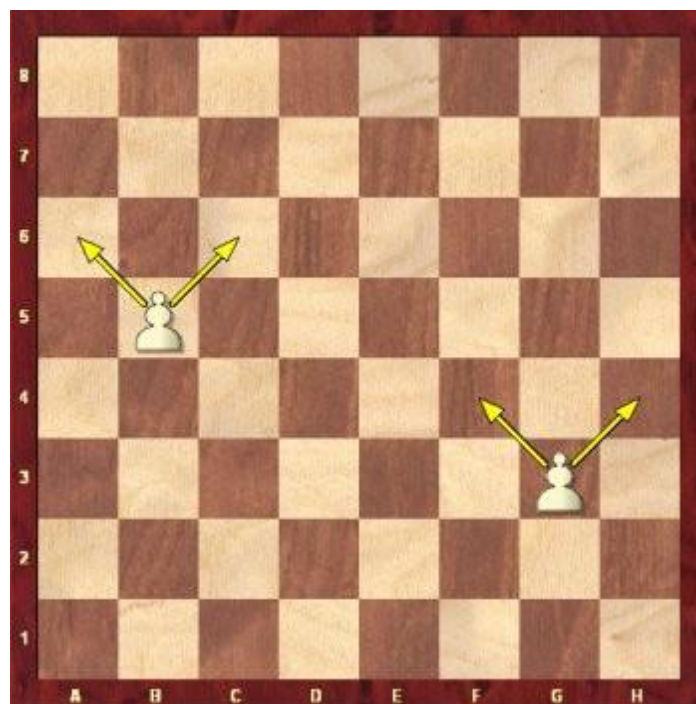

Diagram 3

We can also make a special capture, so called 'en passant'. The white pawn in the 5th rank (or a black one in the 4th rank) is by-passed by the pawn of the opposite colour while doing its first move 2 squares forward and the white pawn (diagram4) can only capture the black one in his first move. The white pawn may capture the black one after its previous move "e7- e5" and goes to square "e6"

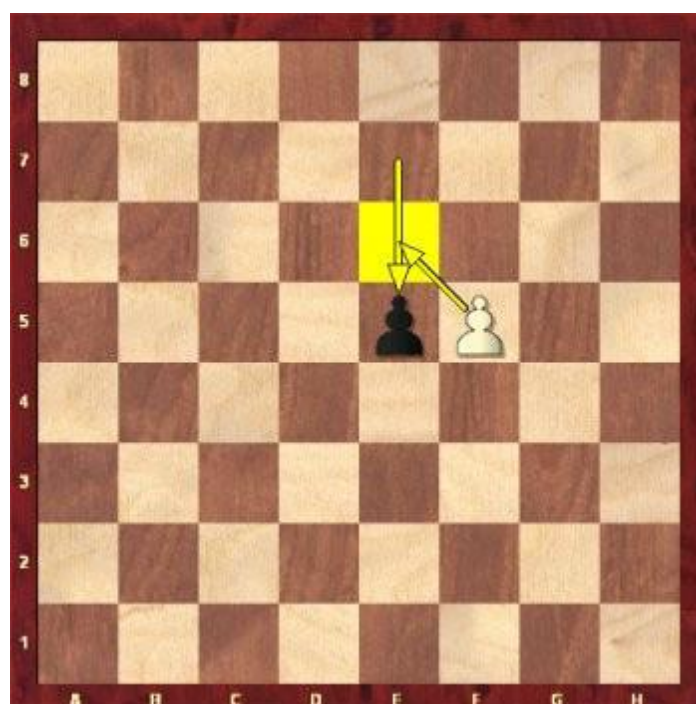

Diagram 4

The pawn can be replaced by any figure once it reaches the exchange line (for the white pawn it is the 8th line, for black – 1st). We call it the promotion of the pawn.

In the same way we demonstrate the rest of the pieces – rooks, bishops, the queen, the king and knights. This article is too short to present the diagrams with other pieces. By using the pawn example, the author wants to show the practical side of teaching to play chess. The order is not accidental – the moves and captures of the knights are taught at the end because of the difficulty.

After teaching the basic moves we can introduce the castling, the check, the check mate and the stalemate. The castling is used to hide your king in one of the sides and to introduce the chosen rook into the game. To do this, the king and the rook must be on their starting positions. The king moves two squares towards his rook which jumps him over it and stands beside him – it is treated as one move. There are two kinds of castlings – the short one – with the rook from ‘h’ rank, and the long one – with the rook from ‘a’ rank.

The check it is attacking with the piece the square with the opposite king (diagram 5).

Diagram 5

The checkmate happens when king is checked, it cannot move into the free square, when it is impossible to protect the king from the check or there is no move which can capture a checking piece (diagram 6). Such situation means the end of the game. By raising his voice a teacher should tell children that this is the purpose of playing chess, and the reason for our hard work, learning and meetings

Diagram 6

When the future coryphaei understand the checkmate, the explanation of the stalemate will not be difficult. The stalemate is similar to the checkmate but the difference is that the king is not checked and does not have any subjects able to do any proper move (diagram 7). Regardless the number of remaining pieces on both sides, the stalemate means a draw.

Diagram 7

When the young chess players know the moves and the captures it is time to introduce them other very important issues, i.e. the players make one move with one piece alternately and are free to choose the chessman. If the king is attacked it should be defended in the next

move. The move is obligatory. The chessmen of the same colour cannot be put on the same square. Only the knights can jump over the pieces. Putting the chessmen on the square with the opponent's piece means capturing it. We do not take back the moves. All the rules (with examples) should be demonstrated on the chessboard and next checked by the teacher.

Andrzej Modzelan – the FIDE Master, the teacher and trainer of Polish, European and World Championship medallists, from 2004 to 2008 the chairman of the Youth Commission of the Polish Chess Federation, in his book *'Ucząc szachami. Złote myśli dla rodziców i szkoleniowców'* shows how to teach children the values of the pieces:

“Every chessman has its price (value) – just like in a shop. The loaf of bread is cheaper than a car but is it less important? Just like the pawn – its ‘price’ is 1 point but it is not less important. The king cannot be bought, the king makes the prices. The two towers have 5 points each – like 2 hands have 5 fingers each. The bishops cannot differentiate colours, the knights have ‘short legs’ – so 3 points for each will be enough. What about the queen? It is very obvious. It has the power of the rook and the bishop so $5+3=8$. But it has an exceptional gift – it can move cornerwise black and white so we add 1 point ($8+1=9$).”

This is the practical side of teaching children to play chess. The presented initiatory lessons and minimal knowledge is necessary to play the first game. These are the fragments of The European Parliament's statement from 15th March 2012 about introducing in EU the program ‘Chess at school’.

- I. Taking into consideration the fact that chess is a game available for children from every social group, it can help to reach the social coherence and the execution of the political aspects such as: the social integration, fighting with discrimination, reducing crime and any kind of abuse;
- II. No matter how old the child is, chess can improve his concentration, increase patience and persistency, it can develop creative skills, intuition, memory and abilities to analytic thinking and making decisions, it teaches determination, motivation and sporting behaviour;
- III. The Commission and member countries are asked to introduce in their school systems the program ‘Chess at school’, the chairman is charged to communicate this statement to the Commission and the Parliaments of the member countries;

CONCLUSIONS

This article proves that the Polish chess literature has been describing the chess teaching methods for several ages. Almost all of the handbooks about the chess rules were presented. There are also thousands of books about the openings, the middlegames, the endings, the studies, the tasks and compositions, the Championship games, the biographies, the most spectacular games, the funny anecdotes and curiosities.

The author of the article presents the long lasting plans – the classes, the practical teaching methods for the youngest learners and the European Parliament's recommendation for the members of EU – to introduce chess to their schools.

There are many various methodologies – for teaching maths, history, swimming, gymnastics etc., but we cannot find any scientific study of teaching to play chess. The study which would contain the most important chess rule – the connection of the theory and practice and the others: regularity, visibility, independence, effectiveness and the gradation of difficulty. The chess teaching methods are divided between children, youth and adults. Oral methods – story – for children, discussion – for the youth and a lecture for adults. Visual methods are based on observation, e.g. showing the moves on the big magnetic board or on the chess board. This method is essential for any age category and on every level. We should deliberate about the problem methods, i.e. didactic games, such as computer games. There are

many good computer programs. There are also web pages such as www.kurnik.pl where we can play the game online with other chess lovers.

To sum up, it should be noticed that there is no scientific study of the chess methodology and the author demands to create such study for the teachers and trainers. It would be easier to teach Polish children, the youth and adults. Chess – because of its history and the positive pedagogical influence on the humanity – deserve it.

LITERATURE

1. Awerbach J.L., Bejlin M.A., (1978), *Wyprawa do krainy szachów*, Warszawa, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
2. Czarnecki T., (1950), *Nauka gry w szachy*, Kraków, Spółdzielnia Wydawnicza – Oświatowa.
3. Czarnecki T., (1953), *Podręcznik instruktora szachowego*, Warszawa, Wydawnictwo „Sport i Turystyka”.
4. Czarnecki T., (1967), *ABC Szachisty*, Warszawa, Wydawnictwo „Sport i Turystyka”.
5. Filipowicz A. (red.) (2002), *Kodeks szachowy*, Warszawa, Polski Związek Szachowy.
6. Filipowicz A., (2007), *Dzieje Polskiego Związku Szachowego do 1956 roku*, Warszawa, Wydawnictwo „O – K”.
7. Gajewski J., *Szachy z perspektywy definicji sportu*, „*IDO MOVEMENT FOR CULTURE. Journal of Martial Arts Anthropology*”, 2012, vol. 12, no. 2, pp. 6 – 10.
8. Gałazewski W., Modzelan A., (2011), *Program nauki gry w szachy w nauczaniu zintegrowanym*, autor artykułu otrzymał komputerowy wydruk na kursie instruktorów szachowych w Suwałkach w lipcu 2011 r. od Andrzeja Modzelana.
9. Giżycki J., (1984), *Z szachami przez wieki i kraje*, wyd. 3., Warszawa, Wydawnictwo „Sport i Turystyka”.
10. Klecki L., (1926), *Popularny wykład gry w szachy*, Warszawa, Księgarnia Nakładowa W. Jakowickiego.
11. Kupisiewicz Cz. (1995), *Podstawy dydaktyki ogólnej*, Warszawa, Polska Oficyna Wydawnicza „BGF”.
12. Kupisiewicz Cz. (2000), *Dydaktyka ogólna*, Warszawa, Oficyna Wydawnicza GRAFPUNKT.
13. Kusiński B. (1980), *Program dla klas sportowych o kierunku szachowym*, Warszawa, Ministerstwo Oświaty i Wychowania Departament Kultury Fizycznej, Turystyki i Zdrowia.
14. Litmanowicz M. (1987), *Szachy. Podręcznik dla młodzieży*, Warszawa, Młodzieżowa Agencja Wydawnicza.
15. Litmanowicz W., Giżycki J. (1986), *Szachy od A do Z. T. 1. A – M*, Warszawa, Wydawnictwo „Sport i Turystyka”.
16. Litmanowicz W., Giżycki J. (1987), *Szachy od A do Z. T. 2. N – Z*, Warszawa, Wydawnictwo „Sport i Turystyka”.
17. Maier – Puschi K. (1979), *Dzieci grają w szachy*, Warszawa, Wydawnictwo „Sport i Turystyka”.
18. Modzelan A. (2007), *Ucząc szachami. Złote myśli dla rodziców i trenerów*, Gorzów Wlkp., Drukarnia SONAR.
19. Pilch T. (red.) (2004), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku. T. 3. M – O*, Warszawa, Wydawnictwo Akademickie Żak.
20. Plater K. (1954), *Gramy w szachy*, Warszawa, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
21. Półturzyński J. (2005), *Dydaktyka dla nauczycieli*, Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek. Żegnałek K. (2005), *Dydaktyka ogólna: wybrane zagadnienia*, Warszawa, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP.

22. Zaleski M. (1932), *Podręcznik gry szachowej dla początkujących*, Warszawa, „Pomoc szkolna”.
23. Zielińska M. (2010), *Grajmy w szachy cz. 1*, Warszawa, Polski Związek Szachowy.
24. Zielińska M. (2011), *Grajmy w szachy cz. 2*, Warszawa, Polski Związek Szachowy.
25. Zielińska M. (2012), *Grajmy w szachy cz. 3*, Warszawa, Polski Związek Szachowy.

METODYKA NAUCZANIA GRY W SZACHY

Jacek GAJEWSKI

Student Akademii Wychowania Fizycznego w Katowicach

Słowa kluczowe:

- szachy,
- dydaktyka,
- dydaktyki szczegółowe,
- sport

Streszczenie:

Poniższy artykuł prezentuje zdefiniowane pojęcia: dydaktyka, dydaktyki szczegółowe i metodyka. Następnie przedstawia opis podręczników do nauki gry w szachy, zaczynając od Jana Kochanowskiego i Jana Ostroroga, poprzez autorów z wieku XIX, okresu międzywojennego i PRL-u, a kończąc na współczesnych programach np. w nauczaniu zintegrowanym. Artykuł zawiera szczegółowe informacje dotyczące praktycznej metodyki nauki gry w szachy z naciskiem na kształcenie dzieci, ale bez wykluczenia młodzieży i dorosłych oraz przytacza zalecenie Parlamentu Europejskiego do rządów krajów członkowskich Unii Europejskiej odnośnie wprowadzania szachów do szkół. Na końcu rozważań postawiony został postulat konieczności napisania naukowego opracowania metodyki nauczania gry w szachy, w którym uwzględniona byłaby najważniejsza zasada w szachach, tj. związek teorii z praktyką, jak i pozostałe: systematyczności, pogłębłości, samodzielności, efektywności, stopniowania trudności, oraz metody: oparte na słowie, oglądowe oparte na obserwacji, problemowe. Inne przedmioty i dyscypliny sportowe takie jak np.: matematyka, historia, pływanie, gimnastyka itd., dawno doczekały się naukowych opracowań. Szachy z racji swojej historii i pozytywnego pedagogicznego oddziaływania, zasługują na podręcznik dla nauczycieli, instruktorów i trenerów, uczący jak uczyć królewskiej gry.

WYJAŚNIENIE POJĘĆ: dydaktyka, metodyka, dydaktyki szczegółowe.

Pojęcie *dydaktyka* wywodzi się z greki, od słów: *didaktikos*, co tłumaczy się jako pouczający i *didaktika* – uczyć [Kupisiewicz 1995, s. 10]. Określenie *dydaktyka*, w dzisiejszym jego rozumieniu, pojawiło się w literaturze w Niemczech, na początku XVII wieku, a prekursorami dyscypliny byli Krzysztof Helwig i Joachim Jung. W wyniku wnikliwej analizy działalności językoznawcy i rzecznika nauczania – Wolfganga Radkego – opublikowali oni „*Krótkie sprawozdanie z dydaktyki, czyli sztuki nauczania Ratychiusza*” [Kupisiewicz 2000, s. 15]. Jan Amos Komeński, autor dzieła „*Wielka dydaktyka*”, podobnie interpretuje *dydaktykę*, uznając ją za uniwersalną sztukę nauczania wszystkich wszystkiego [Żegnałek 2005, s. 11].

Początek XIX stulecia przynosi teoretyczne opracowanie podstaw dydaktyki przez Jana Fryderyka Herbart. Ten niemiecki pedagog i filozof uznał *dydaktykę* za teorię nauczania wychowującego [Kupisiewicz 1995, s. 11]. Nieco później, już na przełomie XIX i XX wieku, Amerykanin John Dewey *dydaktykę* potraktował jako teorię uczenia się [Kupisiewicz 2000, s. 16].

Współczesne rozumienie *dydaktyki* syntetyzuje w sobie różnorodne historyczne znaczenia, które każą traktować ją jako naukę o nauczaniu i uczeniu się [Pólturzyński 2005, s. 13]. W badaniach obejmuje wszystkie przedmioty i szczeble nauczania szkolnego (i pozaszkolnego). Nadrzędne pojęcie *dydaktyki ogólnej* należy rozumieć jako sumę *dydaktyk szczegółowych*, dotyczących jednego przedmiotu lub określonego szczebla kształcenia, np.: *dydakty-*

ka szkoły wyższej, *dydaktyka* nauczania początkowego itd.. Są to tzw. **metodyki** nauczania poszczególnych przedmiotów, np.: **metodyka** języka polskiego, historii itd.

Wszystkie metodyki nauczania są ściśle powiązane z dydaktyką ogólną, stanowiącą podstawę teoretyczną wszelkich metod oraz opierającą się na wynikach badań prowadzonych przez przedstawicieli *dydaktyk szczegółowych* [Żegnałek 2005, s. 22 – 23].

Metodyka zatem, w najogólniejszym sensie tego pojęcia, odpowiada na pytanie JAK należy zrealizować określone zadanie.

Metodyka nauczania stanowi dział *dydaktyki szczegółowej*, a jej domeną jest poszukiwanie efektywnych sposobów nauczania danego przedmiotu czy wybranych treści. Analiza celów, treści, metod oraz form organizacyjnych kształcenia stanowi punkt wyjścia dla praktyki nauczania w przedmiotowym zakresie, najczęściej w ramach edukacji szkolnej. Nie rozszcąc sobie szczególnych aspiracji badawczych, charakteryzujących zazwyczaj dydaktykę przedmiotową, **metodyka nauczania** skupia się na poszukiwaniu dróg racjonalnego działania, którego istotą jest skrupulatna analiza przedmiotowych treści. Wytyczeniu metod i środków sprzyjających opanowaniu przez uczniów przedmiotowej wiedzy sprzyja przy tym doświadczenie nauczycielskie.

Źródła encyklopedyczne w sposób zbliżony do wyżej zaprezentowanych definiują pojęcie **metodyki nauczania**, aczkolwiek można zauważyć pewne różnice typologiczne [Pilch red. 2004, s. 250 – 251]. Również tutaj mowa jest o aspekcie praktycznym, realizowanym poprzez analizę celów, treści, form, metod organizacyjnych i środków kształcenia.

Cel nadrzędny jest równoznaczny z efektywnością procesu nauczania. Zgodnie ze swoim definicyjnym znaczeniem „metodyka nauczania” stanowi bowiem zbiór zasad, reguł i dyrektyw, co do których zakłada się, że ich przestrzeganie umożliwia skuteczne i ekonomiczne osiągnięcie założonych celów nauczania. Dyscyplinę traktuje się jako tożsamą z dydaktyką szczegółową, bądź jako dział dydaktyki zajmujący się poszukiwaniem skutecznych dróg kształcenia.

Ponieważ nie można rozpatrywać kwestii nauczania w oderwaniu od procesu „uczenia się”, metodyka nauczania – według przywołanego źródła - uwzględnia takie zagadnienia, jak:

- cele nauczania i uczenia się;
- treści nauczania i uczenia się;
- zasady nauczania rozumiane jako normy skutecznej działalności edukacyjnej;
- metody nauczania i uczenia się;
- warunki organizacyjne procesu nauczania-uczenia się;
- środki nauczania-uczenia się.

Każdy etap kształcenia, począwszy od nauczania początkowego, a także edukacja w zakresie konkretnych przedmiotów, wyrastają na gruncie metodyki ogólnej i metodyk szczegółowych.

Metodyka ogólna, jak sama nazwa wskazuje, operuje w obszarach największej ogólności, zarówno w kwestii nauczania przedmiotowego, jak i obejmującego kolejne etapy. Podaje analizie treści, cele oraz metody nauczania (np. chemii, historii itd.) w przeciągu całego cyklu kształcenia.

Metodyki szczegółowe w odniesieniu, na przykład, do edukacji szkolnej, mają na celu skuteczne nauczanie określonego przedmiotu w konkretnej klasie. Mogą obejmować np. metodykę nauczania geografii w szkole podstawowej, a na wyższym poziomie szczególności nauczanie tejże, np. w klasie szóstej. Metodyki szczegółowe charakteryzuje wąski zakres oraz mnogość form działania.

POLSKIE PODRĘCZNIKI I PROGRAMY DO NAUKI GRY W SZACHY

Jednym z pierwszych utworów o tematyce szachowej w literaturze polskiej, napisanym najprawdopodobniej w latach 1555 – 1562, jest poemat „Szachy” Jana Kochanowskiego [Litmanowicz W., Giżycki J. 1986, s. 440]. Poeta spełnił rolę dydaktyka i popularyzatora szachów, ponieważ uczył nazw i ruchów figur oraz opisał reguły gry [Litmanowicz W., Giżycki J. 1987, s. 1184].

Pierwszym polskim podręcznikiem szachowym, jest napisany w latach 1602 – 1610 przez senatora, wojewodę i kasztelana poznańskiego Jana Ostroroga traktat pt: „*Nauka o szachach, obszernie w polskim języku przełożona z ksiąg Damiana Portugalczyka z uwagami Rui Lopeza, Hiszpana...*”. Rękopis stanowił część składową tomu zawierającego inne rękopisy np. kalendarz gospodarski i prace o charakterze rolniczo – hodowlanym [Giżycki J. 1984, s. 38 – 39]. Tenże dokument historyczny nie dotrwał do naszych czasów, gdyż był przechowywany a następnie spłonął w Warszawie w Bibliotece Krasieńskich, podpalonej przez hitlerowców w 1944 r. po upadku Powstania Warszawskiego [Giżycki J. 1984, s. 39]. Z relacji Mariana Wróbla wiemy, że przed II wojną światową sporządzono dziesięć fotokopii manuskryptu i mimo ukrycia ich w różnych miejscach stolicy i kraju nie zachowała się najprawdopodobniej ani jedna [Giżycki J. 1984, s. 39]. Obecnie wiedzę o pierwszym polskim podręczniku szachowym możemy czerpać jedynie z przekazów wtórnych, np. artykułu zamieszczonego w „Świecie szachowym” nr 7 z 1929 r. autorstwa Mieczysława Giergielewicza pt. *Polski podręcznik gry szachowej z XVII w.* [Litmanowicz W., Giżycki J. 1987, s. 850]. Jan Ostroróg pomimo, iż opierał się na pracach obcych autorów, bazował na własnych przemyśleniach. Wprowadził autorskie przykłady i zadania, a co jest godne szczególnego podkreślenia, był prekursorem notacji szachowej nazwanej potem algebraiczną [Litmanowicz W., Giżycki J. 1987, s. 850 – 851]. Traktat *Nauka o szachach, obszernie w polskim języku przełożona z ksiąg Damiana Portugalczyka z uwagami Rui Lopeza, Hiszpana...* składał się z czterech części poprzedzonych wstępem i stu dziesięciu diagramów. Pierwsza część poświęcona jest terminologii szachowej oraz sposobowi ustawienia i ruchów poszczególnych figur, druga wyjaśnieniu zasady gry, trzecia analizie debiutów, czwarta zadaniom szachowym [Litmanowicz W., Giżycki J. 1987, s. 850].

Jan Nepomucen Kazimierz Krupski wydał w Warszawie w 1835 r. polskojęzyczny podręcznik do nauki gry w szachy pt. *Strategia szachowa czyli praktyczny sposób doskonalenia się w grze w szachy*. Rok później zmieniono kartę tytułową i ukazał się z tego samego składu dodruk. Drugie wydanie, które zostało rozszerzone i poprawione wprowadzono na rynek w roku 1844. Książka zawiera wskazówki, jak należy uczyć gry w szachy dzieci i młodzież. Jednocześnie zwraca uwagę na stronę psychologiczną i walory wychowawcze gry szachowej.

Krupski poprzez analizę końcówek oraz matów prostych i złożonych wyjaśnia jak to sam nazwał „gramatykę szachową”. Preferuje konieczność racjonalnego i skutecznego myślenia szachowego, co stanowi fundament jego własnej metody nie zaczerpniętej od autorów obcych [Giżycki J. 1984, s. 42].

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, w okresie międzywojennym miłośnicy „64 pól” mieli możliwość zapoznania się z dwoma szachowymi pozycjami książkowymi: *Popularny wykład gry w szachy* [Klecki L. 1926] i *Podręcznik gry szachowej dla początkujących* [Zaleski M. 1932]. Zawierały one w swojej treści opis szachownicy i figur, przebiegu i celu gry, ruchy pionów i figur, wyjaśnienie pojęć szach, mat, pat, znaczenie i wartość figur oraz notację szachową.

Po zakończeniu II wojny światowej w roku 1950 ukazała się w księgarniach książka Tadeusza Czarneckiego pt.: *Nauka gry w szachy* [Czarnecki T. 1950]. Tenże autor był, jak podaje Andrzej Filipowicz [Filipowicz A. 2007, s.154], mistrzem kompozycji szachowej (1955 r.), mistrzem Polski w dziale trzychodówek i sędzią międzynarodowym w tej dziedzinie. W późniejszych latach napisał wspólnie z żoną polszczyznę dla początkujących szachistów

jeszcze kilka podręczników, m. in. *ABC Szachisty* [Czarnecki T. 1967]. Są to podręczniki dla początkujących szachistów i amatorów chcących nauczyć się gry w szachy, zawierające opis gry, sposób notacji szachowej, ruchy poszczególnych bierok i cel gry. Pomyślane były jako samouczki, przyjmujące za swój cel ułatwienie nauki królewskiej gry osobom zupełnie jej nie znającym, np. dzieciom potrzebującym pomocy nauczyciela – wykładowcy.

Arcymistrz Jurij Lwowicz Awerbach i szachowy mistrz sportu Michaił Abramowicz Bejlin w książce pt. *Wyprawa do krainy szachów* [Awerbach J.L., Bejlin M.A. 1987] zapraszają dzieci do pełnej przygód odkrywczej podróży w szachowym królestwie. W baśniowy sposób przedstawiają m. in. na diagramach wyjściowe ustawienie, ruchy, bicie figur i pionów. W utrwaleniu wiedzy pomagają liczne ćwiczenia i zadania skomponowane do każdego zagadnienia.

Lista polskich podręczników szachowych jest długa, można by jeszcze wymienić: *Gramy w szachy* [Plater K. 1954], *Dzieci grają w szachy* [Maier-Puschi K. 1979], *Szachy. Podręcznik dla młodzieży* [Litmanowicz M. 1987] i wiele innych opierających się na zbiorze przepisów gry zawartych w *kodeksach szachowych* opracowanych i zatwierdzonych przez Międzynarodową Federację Szachową FIDE (Federation Internationale des Echecs). W Polsce wydawane są *kodeksy szachowe* zatwierdzone przez Polski Związek Szachowy opracowane na podstawie kodeksów FIDE [Filipowicz A. red. 2002].

Kończąc prezentację książek dla zaczynających przygodę z szachami należy wspomnieć współczesną autorkę trzech części *Grajmy w szachy*, Magdalenę Zielińską. *Grajmy w szachy* przeznaczona jest dla dzieci w wieku 5–7 lat, do wykorzystania w przedszkolach, pierwszych klasach szkoły podstawowej, w nauczaniu zintegrowanym, w klubach i domu rodzinnym. W wycieczce po „Szachowej Krainie” towarzyszy dzieciom giermek Dobrosulek. Tenże giermek w pierwszej części zapoznaje najmłodszych adeptów z ruchami figur, regułami jakie obowiązują w królewskiej grze, uczy matowania oraz wyjaśnia na czym polega obrona i atak. Wszystko to jest wspomagane przykładami, ćwiczeniami, przestronnymi diagramami, kolorowanymi, krzyżówkami oraz wierszykami i powiedzonkami, co przykuwa uwagę, nie wzbudza poczucia nudy i zniechęcenia u dzieci [Zielińska M. 2010]. Druga część nie tylko utrwała nabyte w poprzedniej części wiadomości i umiejętności ale także wprowadza zagadnienie rozumnego planowania własnych poczynań na szachownicy [Zielińska M. 2011]. Trzecia część zapoznaje z metodami wykorzystania błędów przeciwnika i uniknięcia swoich oraz odpowiada na pytanie do czego służy zegar szachowy i jak się go obsługuje, a także jak należy zachować się na turnieju szachowym [Zielińska M. 2012].

Na polskim rynku wydawniczym pojawiły się nieliczne podręczniki i programy szkolenia dla instruktorów szachowych. Wspominany już w tym artykule Tadeusz Czarnecki w roku 1953 napisał *Podręcznik instruktora szachowego* [Czarnecki T. 1953] w którym trudno szukać m. in. wskazówek metodycznych i odpowiedzi do praktycznego prowadzenia zajęć dla instruktorów szachowych jak sugeruje tytuł. W zamian można dowiedzieć się o przebiegu i celu gry, ruchach figur, pojęciach: szach, mat, pat, notacji szachowej oraz względności wartości figur. Tadeusz Czarnecki zaprezentował także ogólne zasady gry w debiucie, walkę o centrum, końcówki pionowe i wieżowe oraz zasady ogólne zadań szachowych.

Ministerstwo Oświaty i Wychowania Departament Kultury Fizycznej, Turystyki i Zdrowia w 1980 r. zleciło przygotowanie *Programu dla klas sportowych o kierunku szachowym* mgr. Bogdanowi Kusińskiemu [Kusiński B. 1980]. Następnie program został pozytywnie oceniony przez Polski Związek Szachowy i wprowadzony do użytku szkolnego, począwszy od roku szkolnego 1980/81. Był przeznaczony dla pierwszych trzech lat nauczania w szkole podstawowej w klasach sportowych o kierunku szachowym. Klasy szachowe stanowiły pierwszy etap do osiągnięcia mistrzostwa szachowego. Zakładano, że uczniowie tych klas powinni uczestniczyć w rozgrywkach szkolnych i międzyszkolnych w systemie imprez Szkolnego Związku Sportowego i Polskiego Związku Szachowego, oraz że po trzyletnim

okresie szkolenia według przedstawionego programu około 10% uczniów poprzez udział w turniejach klasyfikacyjnych powinno uzyskać IV kategorię szachową, a około 30% V kategorię szachową. Program przedstawiał zasady tworzenia klas szachowych i doboru kandydatów, podręczniki i literaturę szachową i bazę materiałową. Każdy rok był rozpisany na tematy zajęć i godziny przeznaczone na ich realizację. Tym, co godne podkreślenia w programie, a czego praktycznie nie czyniono w innych książkach szachowych, jest napisanie wskazówek metodycznych i też zajęć. A co za tym idzie, po raz pierwszy mówimy o prawdziwym, a nie tylko z tytułu, podręczniku szachowym dla instruktorów szachowych uczącym nie samej gry w szachy, ale tego, jak należy uczyć gry w szachy.

Waldemar Gałażewski i Andrzej Modzelan, pokusili się o napisanie *Programu nauki gry w szachy w nauczaniu zintegrowanym* [Gałażewski W., Modzelan A. 2011], przeznaczono głównie dla dzieci klas I – III szkoły podstawowej w cyklu trzyletnim. W sposób nowatorski i prekursorski nauczyciele szachów dobrali metody pracy w ścisłym związku ze sformułowanymi czterema drogami nauczania, znakomitego pedagoga, profesora Wincentego Okonia, które znajdują zastosowanie również w praktyce klas początkujących:

- a. przyswajanie – metody podające – informacje, objaśnienia, opis przedmiotów, zjawisk, sytuacji, podawanie gotowych wzorów do naśladowania;
- b. odkrywanie – metody poszukujące – rozwiązywanie przez uczniów problemów o charakterze praktycznym, a w elementarnym stopniu również i teoretycznych, dyskusja, inspirowanie do samodzielnego myślenia;
- c. przeżywanie – metody eksponujące – sytuacje, dostarczające uczniom przeżyć emocjonalnych, pozwalające na formułowanie pewnych sądów;
- d. działanie – metody praktyczne – wiązanie poznawania, informacji z działaniem praktycznym.

Twórcy programu zwracają uwagę na niezbędność łączenia treści teoretycznych i praktycznych. Dzielią jednostkę lekcyjną na dwie części i przeznaczają na wprowadzenie nowego materiału 15 – 20 minut, a pozostałą część na formy ćwiczeń praktycznych i grę z rówieśnikami. Zadanie jakie postawili sobie Waldemar Gałażewski i Andrzej Modzelan polega nie na szybkim wytrenowaniu mistrzów, a na nauczaniu możliwie jak największej ilości dzieci gry w szachy i daniu im solidnych podstaw przed przyszłymi treningami w klubie.

Podsumowując polską literaturę i programy należy stwierdzić, iż stanowią bogaty zbiór podręczników przydatnych do nauki gry w szachy. Książki szachowe są powszechnie dostępne w księgarniach internetowych, na półkach antykwariatów, czy na ulicznych stolikach lub kącikach podczas turniejów szachowych. Wśród pozornego bogactwa niezwykle trudno znaleźć lub jest to wręcz niemożliwe, wartościowe podręczniki dla instruktorów i trenerów uczące jak uczyć gry w szachy. Każda popularna dyscyplina sportowa – a szachy niewątpliwie nią są (autor artykułu udowodnił to w artykule *Szachy z perspektywy definicji sportu* [Gajewski J. 2012, pp. 6 – 10] i na międzynarodowej konferencji naukowej w Sandomierzu w roku 2012 *Kulturowa rola gry w szachy na przestrzeni dziejów*) – ma wypracowaną i napisaną metodykę, np. metodyka gimnastyki, pływania itd. Także nauki ścisłe i humanistyczne wypracowały wzorce, jak uczyć, np. metodyka matematyki, historii itd. Reasumując tę część artykułu autor jednoznacznie stwierdza, że ciągle brak jest naukowego opracowania metodyki nauczania gry w szachy.

PRAKTYCZNA METODYKA NAUKI GRY W SZACHY

W naszym kraju zajęcia szachowe odbywają się w szkołach, miejskich klubach sportowych, młodzieżowych domach kultury, uczniowskich klubach sportowych i osiedlowych świetlicach. Pomoce dydaktyczne jakie są stosowane to: duża magnetyczna tablica demonstracyjna, dziesięć kompletów szachów Stauntona z tekturowymi lub drewnianymi szachownicami, dziesięć zegarów szachowych, blankiety do zapisywania partii i przenośny komputer z programami szachowymi do wczesnej nauki gry. Najczęściej nauczyciele zaczynają pierw-

sze spotkanie od opowiedzenia dzieciom bajki, na przykład o takiej treści: dawno, dawno temu żył samotny biały król (stawiamy go na polu e1 rozłożonej szachownicy). Nikt w życiu nie lubi być sam, więc gdy król spacerował po jednym ze swoich zamkowych ogrodów spotkał białego hetmana i zaprosił wodza przyszłego swojego wojska, aby ten stanął obok niego na polu d1. Król i hetman aby nie musieć przemieszczać się na piechotę, zakupili dwa konie zwane skoczkami i umieścili zwierzęta w stajniach (stawiamy je na polach b1 i g1). Aby komunikacja, czyli wymiana listów na zamku, przebiegała szybko i sprawnie, zaproszono dwóch szybkich biegaczy zwanych gońcami (stawiamy ich na polach c1 i f1). Każdy pałac oprócz bram wjazdowych musi posiadać w rogach okazałe wieże (umieszczamy je na polach a1 i h1). Król rozglądał się po swoich poddanych i głośno myślał o tym, że ma dowódcę – hetmana, konie – skoczki, szybkich biegaczy – gońce, wieże, ale brakuje mu w jego świecie paziów, którzy na wojnie staną się piechurami. Dlatego zaprosił z pobliskiej łąki, znajdującej się za murami zamku, ośmiu pastuszków wypasających konie i nazwał ich pionkami (ustawiamy ich na drugiej linii od pola a2 do pola h2). W licznych bajkach są dwa królestwa. Nie inaczej było i tym razem. Gdy białe wojsko – królestwo – zajęło swoje pozycje i wszyscy jego członkowie spojrzeli na drugą stronę szachownicy, to zorientowali się, że symetrycznie w tym samym szyku bojowym stoją czarne figury na liniach siódmej i ósmej, gotowe do walki. Ustawienie bierek na szachownicy w pozycji wyjściowej (diagram 1).

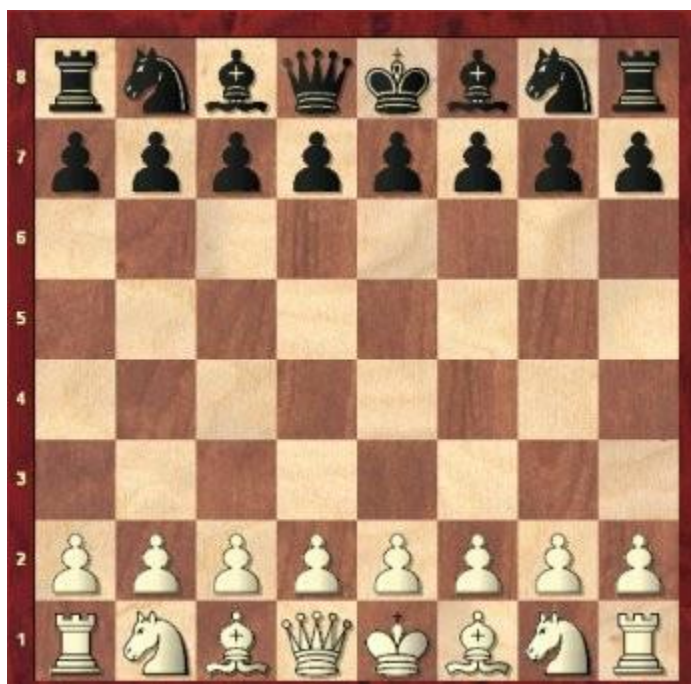

Diagram 1

Następne zajęcia rozpoczyna się od powtórzenia nazewnictwa bierki i ich usytuowania na szachownicy w pozycji wyjściowej z określeniem nazwy pól – jest to tzw. rekapitulacja wtórna (rekapitulacja pierwotna ma miejsce na końcu lekcji). Jeżeli stwierdzi się, że materiał poprzedniej lekcji został opanowany w stopniu wystarczającym, można rozpocząć edukację ruchów i bić bierki. Jako pierwszy omawiany jest pionek. Piony poruszają się o jedno pole do przodu w linii prostej. Wyjątkiem jest pierwsze posunięcie danego piona, kiedy to może przesunąć się o dwa pola do przodu (diagram 2).

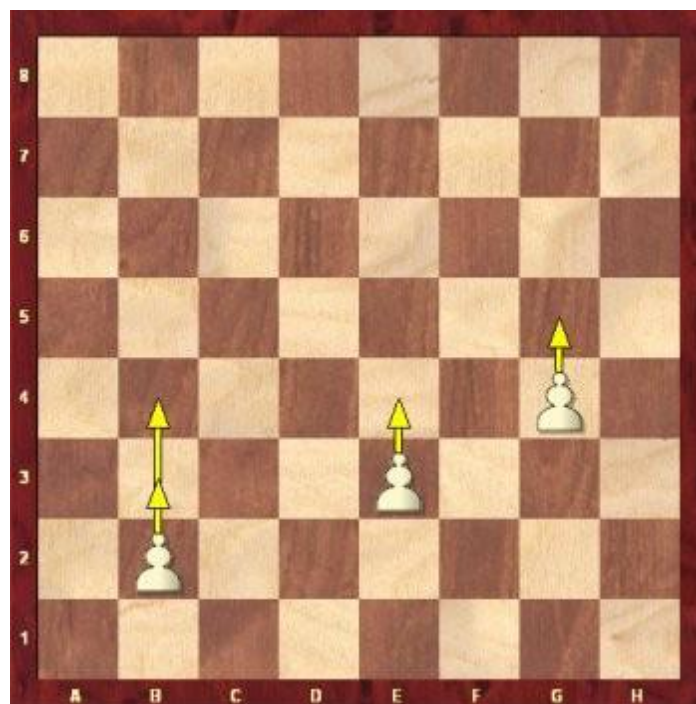

Diagram 2

Bicie pionem wykonujemy na ukos o jedno pole (diagram 3).

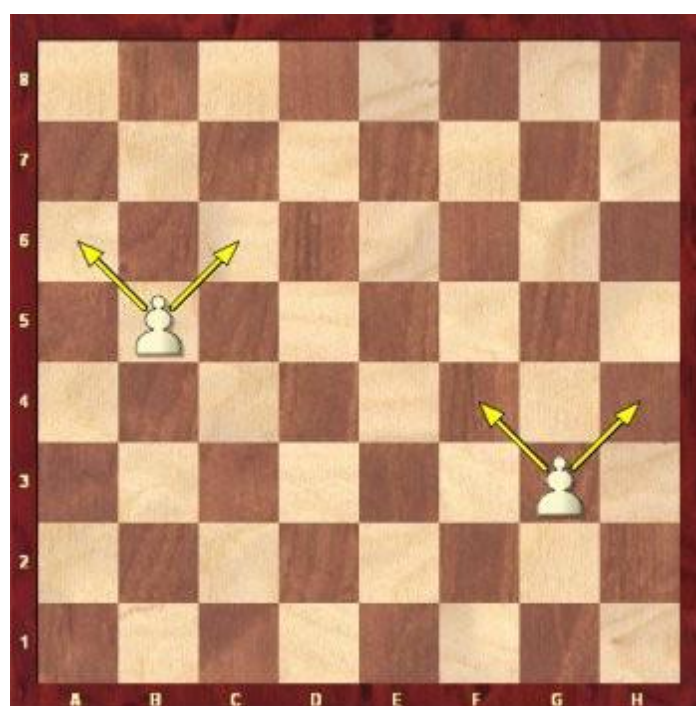

Diagram 3

Możemy także wykonać specjalne bicie, tzw. „bicie w przelocie”. Polega ono na tym, iż stojący biały pion na linii piątej (lub czarny na czwartej), zostanie minięty tuż obok z sąsiedniej linii pionem przeciwnego koloru wykonującym swój początkowy ruch o dwa pola i biały (diagram 4) tylko i wyłącznie w pierwszym ruchu może zabić czarnego pionka. W przykładzie poniżej (diagram 4) biały pionek może zabić czarnego pionka po jego poprzednim posunięciu: „e7 – e5” i staje na polu „e6”.

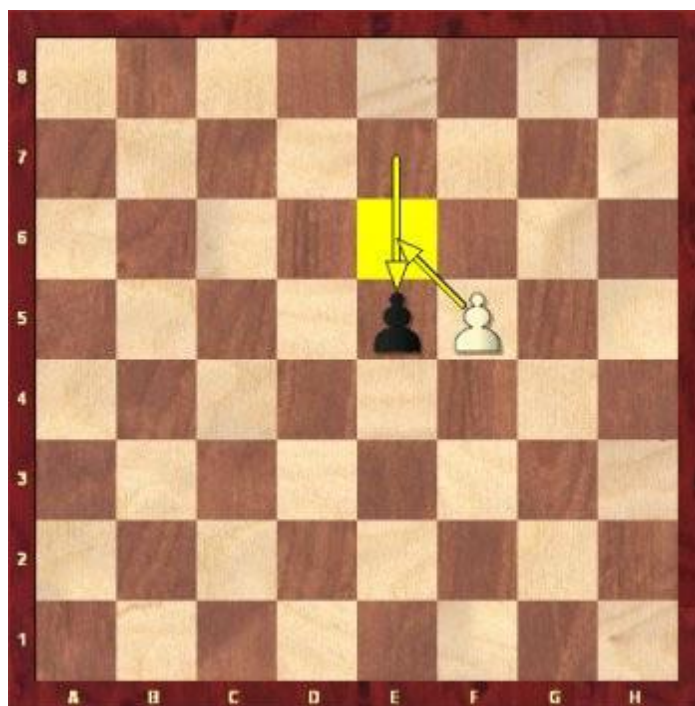

Diagram 4

Piona możemy wymienić na dowolną figurę, gdy dojdzie on do linii przemiany (dla białego piona to linia ósma, dla czarnego – pierwsza). Jest to awans, promocja lub przemiana piona.

Według tego samego klucza przedstawiamy nieomówione: wieże, gońce, hetmana, króla i skoczki. Ze względu na ograniczoną objętość artykułu autor nie demonstruje diagramów z pozostałymi figurami. Chodzi mu tylko o to, aby na przykładzie pionka pokazać jak wygląda w praktyce nauka gry w szachy. Kolejność jest nieprzypadkowa – naukę gry skoczkami – ze względu na skomplikowany charakter ich poruszania się i bicia – wprowadzamy na końcu. Stosujemy zasadę stopniowania trudności.

Po zapoznaniu z podstawowymi ruchami wprowadzamy pojęcia: roszada, szach, mat i pat. Roszada służy do schowania swojego monarchy na jedno ze skrzydeł i wprowadzeniu wybranej wieży do czynnej gry. Aby wykonać ten manewr król i wieża nie mogły wykonać poprzednio żadnego ruchu, a co za tym idzie stoją na swoich wyjściowych pozycjach. Król przesuwa się o dwa kwadraty do swojej wieży, a ta przeskakuje go i staje tuż obok – jest to traktowane jako jeden ruch. Rozróżniamy roszadę krótką z wieżą z linii „h” i długą z wieżą z linii „a”.

Szach jest to zaatakowanie bierką pola, na którym stoi obcy król (diagram 5).

Diagram 5

Mat występuje wtedy, gdy król jest szachowany, nie ma możliwości odejścia na pole nieobjęte zasięgiem figury przeciwnika, nie można własną figurą osłonić króla przed szachem oraz nie istnieje ruch, po którym zabije się figurę szachującą (diagram 6). Sytuacja taka oznacza koniec partii i w tym miejscu należy powiedzieć dzieciom, podnosząc ton głosu: „to jest właśnie cel gry w szachach i przyczyna naszej ciężkiej pracy, nauki i spotkań”.

Diagram 6

Po zrozumieniu przez przyszłych koryfeuszy szachownicy pojęcia mat, wytłumaczenie kiedy następuje pat nie nastęrcza już zbytnich trudności. Pata możemy porównać do mata ale

z tą istotną różnicą, że król nie jest szachowany i nie ma swoich poddanych zdolnych do wykonania jakiegokolwiek prawidłowego posunięcia (diagram 7). Tak jak mat oznaczał koniec partii i wygraną koloru matującego, tak pat oznacza niezależnie od ilości posiadanych figur z obu stron wynik remisowy.

Diagram 7

Po opanowaniu przez młodych szachistów ruchów i bić figur oraz najważniejszych przedstawionych powyżej pojęć, należy zaznajomić ich z pozostałymi bardzo istotnymi zasadami gry, a mianowicie: grający wykonują na przemian po jednym posunięciu jedną bierką i mają pełną swobodę w wyborze figury, którą wykonują posunięcie. Jedyne gdy król został zaatakowany, należy obronić go w najbliższym posunięciu. Wykonanie posunięcia jest obowiązkowe i nie można się go zrzec. Figury tego samego koloru nie mogą stanąć na tym samym polu. Tylko skoczki mogą przeskakiwać swoje, jak i przeciwne bierki. Gdy stawiamy figurę na kwadracie zajęтым przez figurę przeciwnika to jednocześnie ją zbijamy. Nie cofamy posunięć i objaśniamy zasadę: „dotknięta idzie, postawiona stoi”. Wszystkie zasady poparte przykładami demonstrujemy na szachownicy, a następnie sprawdzamy stopień przyswojenia treści.

Andrzej Modzelań – Mistrz FIDE, wychowawca i trener medalistów Mistrzostw Polski, Europy i Świata, w latach 2004 – 2008 przewodniczący Komisji Młodzieżowej Polskiego Związku Szachowego – w książce pt.: „Ucząc szachami. Złote myśli dla rodziców i szkoleniowców” [Modzelań A. 2007] tak oto przedstawia fragment lekcji poświęcony uczeniu dzieci wartości poszczególnych bierki: „Każda z figurek ma swoją cenę – jak w sklepie. Chleb jest tańszy od samochodu, czy to jednak oznacza, że jest niepotrzebny? Podobnie pionek – jego „cena” wynosi 1 punkt, co wcale nie oznacza, że jest mniej ważny od figurek. Króla nie można kupić, to on jednak ustala ceny! Dwie wieże, jak dwie ręce – każda ma po pięć palców, niechaj więc i wieżyczki mają po 5 punktów. Gońce nie odróżniają kolorów, skoczki mają „krótkie nogi”, stąd 3 punkty dla każdej z wymienionych postaci krzywdą nie będzie. A hetman? Ten problem rozwiązać można bardzo prosto. Skoro łączy w sobie siłę wieży i gońca, więc $5+3=8$. Ale ten rycerz wielkiej mocy posiadał rzadką umiejętność poruszania się po przekątnych zarówno białych jak i czarnych, więc dodajemy jedno oczko $8+1=9$ ”.

Tak w praktyce wygląda metodyka uczenia dzieci gry w szachy. Przedstawiono tutaj zajęcia początkowe i minimalny zakres wiedzy, jaką należy przekazać aby początkujący mogli przystąpić do rozegrania pierwszej w swoim życiu partii szachów.

Oświadczenie Parlamentu Europejskiego z dnia 15 marca 2012 r. w sprawie wprowadzenia do systemów oświaty w Unii Europejskiej programu „Szachy w szkole” we fragmentach brzmi:

I. mając na uwadze, że szachy są grą dostępną dla dzieci z każdej grupy społecznej, mogą przyczyniać się do osiągnięcia spójności społecznej i realizacji celów politycznych takich jak integracja społeczna, zwalczanie dyskryminacji, zmniejszenie wskaźnika przestępczości czy walka z różnymi rodzajami uzależnień;

II. mając na uwadze, że bez względu na wiek dziecka szachy mogą poprawić jego koncentrację, zwiększyć cierpliwość i wytrwałość, a także rozwinąć zmysł twórczy, intuicję, pamięć oraz umiejętność analitycznego myślenia i podejmowania decyzji; mając na uwadze, że gra w szachy uczy też determinacji, motywacji i sportowego zachowania;

1. wzywa ( ) Komisję i państwa członkowskie, by dążyły do wprowadzenia do systemów oświaty państw członkowskich programu „Szachy w szkole” i zobowiązuje przewodniczącego do przekazania niniejszego oświadczenia Komisji oraz parlamentom państw członkowskich.

WNIOSKI

Jak widać z powyższego artykułu polska literatura szachowa od kilku wieków zajmuje się problematyką nauki gry w szachy. Zostały przedstawione prawie wszystkie wydane podręczniki w Polsce i na ziemiach polskich służące poznaniu zasad i reguł królewskiej gry pozwalające zagrać partię szachów. Poza tym istnieją tysiące książek szachowych na naszym rynku wydawniczym traktujących o: debiutach, grze środkowej, końcówkach, studiach, zadaniach i kompozycjach, meczach o mistrzostwo świata, biografiach, najpiękniejszych partiach, historii, psychologii, olimpiadach, dykteryjkach i ciekawostkach szachowych.

Autor artykułu przedstawił jak wyglądają długotrwałe plany – procesy zajęć, praktyczna metodyka nauki gry w szachy z naciskiem na najmłodszych i zalecenie Parlamentu Europejskiego dla rządów krajów członkowskich Unii Europejskiej aby wprowadzały szachy do szkół.

Wiadomym jest, że istnieją metodyki: matematyki, historii, pływania, gimnastyki itd. Nie istnieje tylko, jakże niezbędne, naukowe opracowanie metodyki nauczania gry w szachy. Opracowanie, które by zawierało najważniejszą zasadę w szachach, tj. związku teorii z praktyką, jak i pozostałe: systematyczności, pogładowości, samodzielności, efektywności, stopniowania trudności. Metody w metodyce nauczania gry w szachy należy rozgraniczyć pomiędzy dzieci, młodzież i dorosłych. Metody oparte na słowie: opowiadanie, pogadanka – dla dzieci, dyskusja dla młodzieży, wykład dla dorosłych. Metody oglądowe oparte na obserwacji, to np. pokaz – demonstrowanie uczniom na dużej tablicy magnetycznej lub na szachownicach różnych zadań i pozycji. Pokaz – bywa metodą towarzyszącą i występuje z innymi, jest konieczny dla wszystkich kategorii wiekowych na wszystkich poziomach wtajemniczenia. Należałoby się także zastanowić nad metodami problemowymi, czyli grammi dydaktycznymi. Są to metody z grupy aktywizującej, np. gry komputerowe. Nie brakuje dobrych programów szachowych, gdzie można zagrać z komputerem całą partię szachów czy ustawić sytuację problemową i kazać programowi ją rozwiązać, bądź samemu szukać drogi sukcesu. Istnieją także strony internetowe, takie jak np. www.kurnik.pl, gdzie na żywo mamy możliwość rozegrania partii czy turnieju szachowego z innymi amatorami wrażeń na 64 polach.

Także pozostałe aspekty należałoby opracować zgodnie z naukowym charakterem współczesnej dydaktyki.

Podsumowując raz jeszcze, należy odnotować brak naukowego opracowania metodyki nauczania gry w szachy i autor stawia postulat o potrzebie jego napisania dla nauczycieli, instruktorów i trenerów, aby można było jak najefektywniej uczyć przyszłe pokolenia polskich dzieci, młodzieży oraz dorosłych. Szachy z racji swojej historii i niezmiernie pozytywnego pedagogicznego oddziaływania na ludzkość zasługują na takie właśnie – naukowe opracowanie.

LITERATURA

1. Awerbach J.L., Bejlin M.A., (1978), *Wyprawa do krainy szachów*, Warszawa, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
2. Czarnecki T., (1950), *Nauka gry w szachy*, Kraków, Spółdzielnia Wydawniczo – Oświatowa.
3. Czarnecki T., (1953), *Podręcznik instruktora szachowego*, Warszawa, Wydawnictwo „Sport i Turystyka”.
4. Czarnecki T., (1967), *ABC Szachisty*, Warszawa, Wydawnictwo „Sport i Turystyka”.
5. Filipowicz A. (red.) (2002), *Kodeks szachowy*, Warszawa, Polski Związek Szachowy.
6. Filipowicz A., (2007), *Dzieje Polskiego Związku Szachowego do 1956 roku*, Warszawa, Wydawnictwo „O – K”.
7. Gajewski J., *Szachy z perspektywy definicji sportu*, „IDO MOVEMENT FOR CULTURE. Journal of Martial Arts Anthropology”, 2012, vol. 12, no. 2, pp. 6 – 10.
8. Gałazewski W., Modzelan A., (2011), *Program nauki gry w szachy w nauczaniu zintegrowanym*, autor artykułu otrzymał komputerowy wydruk na kursie instruktorów szachowych w Suwałkach w lipcu 2011 r. od Andrzeja Modzelana.
9. Giżycki J., (1984), *Z szachami przez wieki i kraje*, wyd. 3., Warszawa, Wydawnictwo „Sport i Turystyka”.
10. Klecki L., (1926), *Popularny wykład gry w szachy*, Warszawa, Księgarnia Nakładowa W. Jakowickiego.
11. Kupisiewicz Cz. (1995), *Podstawy dydaktyki ogólnej*, Warszawa, Polska Oficyna Wydawnicza „BGF”.
12. Kupisiewicz Cz. (2000), *Dydaktyka ogólna*, Warszawa, Oficyna Wydawnicza GRAFPUNKT.
13. Kusiński B. (1980), *Program dla klas sportowych o kierunku szachowym*, Warszawa, Ministerstwo Oświaty i Wychowania Departament Kultury Fizycznej, Turystyki i Zdrowia.
14. Litmanowicz M. (1987), *Szachy. Podręcznik dla młodzieży*, Warszawa, Młodzieżowa Agencja Wydawnicza.
15. Litmanowicz W., Giżycki J. (1986), *Szachy od A do Z. T. 1. A – M*, Warszawa, Wydawnictwo „Sport i Turystyka”.
16. Litmanowicz W., Giżycki J. (1987), *Szachy od A do Z. T. 2. N – Z*, Warszawa, Wydawnictwo „Sport i Turystyka”.
17. Maier – Puschi K. (1979), *Dzieci grają w szachy*, Warszawa, Wydawnictwo „Sport i Turystyka”.
18. Modzelan A. (2007), *Ucząc szachami. Złote myśli dla rodziców i trenerów*, Gorzów Wlkp., Drukarnia SONAR.
19. Pilch T. (red.) (2004), *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku. T. 3. M – O*, Warszawa, Wydawnictwo Akademickie Żak.
20. Plater K. (1954), *Gramy w szachy*, Warszawa, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
21. Pólturzyński J. (2005), *Dydaktyka dla nauczycieli*, Toruń, Wydawnictwo Adam Marszałek.
22. Żegnałek K. (2005), *Dydaktyka ogólna: wybrane zagadnienia*, Warszawa, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej TWP.
23. Zaleski M. (1932), *Podręcznik gry szachowej dla początkujących*, Warszawa, „Pomoc szkolna”.
24. Zielińska M. (2010), *Grajmy w szachy cz. 1*, Warszawa, Polski Związek Szachowy.
25. Zielińska M. (2011), *Grajmy w szachy cz. 2*, Warszawa, Polski Związek Szachowy.
26. Zielińska M. (2012), *Grajmy w szachy cz. 3*, Warszawa, Polski Związek Szachowy.